

Русіко РАПАВА,

orcid.org/0000-0001-6256-0896

викладач кафедри англійської мови

Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна,
аспірант кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи

Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
(Харків, Україна) *rusiko.rapava@gmail.com*

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ З ОГЛЯДУ НА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД

У статті охарактеризовано надзвичайно важливу ланку в системі освіти України – післядипломній педагогічній освіті, який передбачає організоване й систематичне навчання саме дипломованих фахівців для подолання розриву між здобутою ними у вищих навчальних закладах професійною підготовкою, набутим практичним досвідом і новими вимогами, зумовленими змінами, котрі відбуваються в науці й суспільстві. Вхідження України до світового освітянського простору робить актуальним збагачення власного досвіду післядипломної педагогічної освіти досягненнями сучасної зарубіжної педагогічної теорії і практики. У статті визначено і охарактеризовано сучасні прогресивні міжнародні педагогічні ідеї (неперервність освіти, компетентнісний та рефлексивний підходи, андрагогізація, гуманізація та демократизація освіти), які ведуть до формування спільних тенденцій розвитку національних систем післядипломної педагогічної освіти в багатьох розвинених країнах Європи та в Україні.

Унаслідок проведення дослідження було обґрунтовано, що модернізація професійної та світоглядно-методологічної підготовки вчителя детермінується процесами глобалізації та інформатизації суспільства і сприяє оновленню методології наукового пізнання суперечностей, проблем педагогічної науки, постановки й рішення завдань підготовки педагога-професіонала.

У статті висвітлено пріоритетність післядипломної педагогічної освіти та шляхи її організації та модернізації. Розглянуто нову функціональну модель післядипломної педагогічної освіти в Україні та тенденції розвитку післядипломної освіти України з огляду на європейський досвід. Наводиться порівняння систем післядипломної педагогічної освіти України з іншими країнами Європи.

Ключові слова: *система післядипломної педагогічної освіти, підвищення кваліфікації педагогічних працівників, закономірності, принципи, професійна компетентність педагогів, модернізація, порівняння.*

Rusiko RAPAVA,

orcid.org/0000-0001-6256-0896

Teacher of the Department of English Language
of V. N. Karazin Kharkiv National University,

Graduate Student of the Department of General Pedagogy and Higher School Pedagogy
of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
(Kharkiv, Ukraine) *rusiko.rapava@gmail.com*

TRENDS IN THE DEVELOPMENT OF POSTGRADUATE PEDAGOGICAL EDUCATION IN UKRAINE TAKING INTO CONSIDERATION THE EUROPEAN EXPERIENCE

The article focuses on an extremely important link in the educational system of Ukraine – postgraduate pedagogical education, which provides for the organized and systematic training of precisely qualified specialists to bridge the gap between the professional training they received in higher educational institutions, acquired practical experience and new requirements caused by changes in science and society. The entry of Ukraine into the global educational space makes it relevant to enrich its own experience of postgraduate teacher education with the achievements of modern foreign pedagogical theory and practice.

The article identifies and characterizes modern progressive international pedagogical ideas (continuity of education, competency-based and reflective approaches, andragogization, humanization and democratization of education), which lead to the formation of general trends in the development of national systems of postgraduate teacher education in many developed countries in Europe and Ukraine.

The study justified that the modernization of professional and ideological-methodological training of teachers is determined by the processes of globalization and the information society and promotes the renewal of the methodology of scientific knowledge contradictions, problems of pedagogical science, formulating and solving problems of training a professional teacher.

Therefore, the article highlights the priority of postgraduate teacher education and the ways of its organization and modernization. The new functional model of postgraduate pedagogical education in Ukraine and tendencies of development of postgraduate education of Ukraine are considered, taking into account the European experience. The comparison of postgraduate pedagogical education systems of Ukraine with other European countries.

Key words: *system of postgraduate pedagogical education, professional development of pedagogical workers, regularities, principles, teachers' professional competence, modernization, comparison.*

Постановка проблеми. Інтеграція України в міжнародний освітній простір і сучасні тенденції розвитку освіти приводять до стрімких змін ролі та функції педагогічного персоналу, вимог до професійної компетентності вчителя, які постійно зростають. У цій ситуації помітно активізувався пошук інноваційних моделей професійної й післядипломної педагогічної освіти, подальший розвиток якої значною мірою залежить не тільки від критичного осмислення і врахування накопиченого вітчизняного досвіду, але й від дослідження прогресивних ідей та практичних здобутків світового досвіду, котрий має вивчатись та оцінюватись із метою добору найефективніших доробок для впровадження в національну систему підвищення кваліфікації вчителів. Сучасна система післядипломної освіти педагогічних кадрів має ґрунтуватись на концепції неперервної освіти, яка прийнята за стратегічну в цивілізованих країнах світу.

Процес демократизації та гуманізації освіти відбувається через відмову від раніше домінуючої системи навчання й виховання та наближається до нової трансформаційної парадигми – особистісно орієнтованого типу освіти.

Аналіз досліджень. На доцільності дослідження міжнародного досвіду в галузі освіти наголошується у працях українських педагогів-науковців Л. Ваховського, О. Локшиної, О. Огієнко, Л. Пуховської, О. Сухомлинської та інших. Вітчизняні та зарубіжні дослідники-компаративісти Н.Боревська, Б. Вульфсон, Т. Кошманова, О. Проценко, Л. Пуховська, С. Синенко, А. Кромплей, L. Heimerer, K. Lohrer тощо визначають, що можливість використання прогресивного педагогічного досвіду інших країн та окреслення шляхів міжнародного співробітництва в освітній галузі вимагає пошуку кола спільних інтересів і стратегічних цілей та подібних тенденцій розвитку сучасних освітніх систем.

Мета статті – здійснити аналіз сучасних прогресивних педагогічних концепцій та положень, які впливають на реформування національних систем післядипломної педагогічної освіти України та ведуть до формування спільних тенденцій розвитку цих систем.

Виклад основного матеріалу. Модернізуючи систему післядипломної педагогічної освіти, корисно ознайомитись із досвідом розвитку

та вдосконалення подібної педагогічної галузі в сусідніх державах, адже європейські країни завжди прискіпливо ставились до проблем освіти, намагаючись рухатись пліч-о-пліч із науково-технічним прогресом.

Важливу роль у пропаганді прогресивних педагогічних ідей, напрямів та форм їх реалізації відіграють Міжнародні організації – ЮНЕСКО, Міжнародна організація праці, Організація міжнародного співробітництва й розвитку, Європейська асоціація педагогічної освіти та інші. Питання щодо підготовки та професійної діяльності вчителів відображено в таких документах міжнародних організацій, прийнятих на початку XXI ст.: ОЕСР/ЮНЕСКО «Учителі для шкіл майбутнього: аналіз всесвітніх показників у галузі освіти 2001 р.» (Teachers for Tomorrow's Schools: analysis of the World Education Indicators. 2001 Edition); Доповідь Світового банку «Навчання впродовж життя в умовах нової економіки» (Lifelong Learning in the Global Knowledge Economy: Challenges for Developing Countries); Доповідь ОЕСР «Залучення, розвиток і збереження ефективних вчителів» (Attracting, Developing and Retaining Effective Teachers), підготовлену за результатами міжнародного дослідження, яке проведено у 2002–2004 рр. тощо.

У цих документах здійснено огляд стратегічних підходів і компенсаційних заходів, котрі приймаються урядами різних країн із метою залучення кваліфікованих учителів та утримання їх на викладацькій роботі. Особливу увагу приділено аспектам, пов'язаним зі становищем учителів та умовами їхньої праці; порівнюються вимоги до нинішнього й майбутнього поколінь учителів із погляду їхньої компетентності; зауважено зміну ролі вчителя в освітньому процесі під час переходу до сучасного інформаційного суспільства; подано рекомендації щодо створення умов для підвищення професійного рівня й соціального статусу шкільних учителів тощо.

Необхідно зазначити, що, незважаючи на рекомендаційний характер міжнародних документів, вони мають значний вплив на освітню політику, педагогічний світогляд і розробку основних нормативно-правових актів, які мають значення для розвитку систем ППО (післядипломна педагогічна освіта) в багатьох країнах світу, зокрема і в Україні.

В умовах розвитку інтернаціоналізації сфери освіти ці рекомендації є загальними соціально-педагогічними орієнтирами, котрі сприяють поширенню прогресивних педагогічних ідей та спільних тенденцій розвитку післядипломної педагогічної освіти.

Сьогодні Україна й багато європейських країн є активними учасниками реалізації однієї з таких ідей, розроблених ЮНЕСКО, – ідеї «навчання протягом життя». Положення про перехід від концепції «освіта на все життя» до концепції «освіта впродовж життя» стало одним з основних постулатів сучасної парадигми післядипломної освіти вчителів у багатьох країнах. Незважаючи на те, що втілення концепції неперервної освіти в наших країнах має свою національну специфіку, її реалізація зводиться до створення всіх необхідних умов для того, щоб людина отримала необхідну їй, суспільству й державі освіту у зручних для неї й бажаних для суспільства часі та формі, а також методами, адекватними для досягнення поставленої мети, у відповідні терміни навчання (Десятов, 2002: 13).

Аналіз науково-педагогічної літератури дозволяє встановити, що головна ідея концепції неперервності ППО в Україні – це цільова, змістовна і структурно-організаційна скоординованість усіх ступенів процесу здобуття й поповнення професійних знань, а також особистісного розвитку протягом усієї трудової діяльності вчителя.

Національна доктрина розвитку освіти й Концепція національного виховання орієнтують післядипломну освіту на створення оптимальних умов для повноцінного фізичного, інтелектуального й духовного розвитку як учителів, так і молоді, котра здобуває освіту. Основні зусилля інститутів післядипломної педагогічної освіти традиційно рекомендується концентрувати на таких головних напрямках (URL: <http://databases.unesco.org/thesru/help.html>):

- підвищення фахової майстерності вчителів і керівників освітніх закладів;
- розширення інтелектуальної обізнаності учасників навчально-виховного процесу;
- оновлення й суттєве доповнення раніше отриманих знань психолого-педагогічного циклу;
- вивчення і впровадження нових технологій і методик організації педагогічної взаємодії;
- проведення науково-педагогічних досліджень, узагальнення і впровадження передового педагогічного досвіду;
- реалізація у школах проєктивної, особистісно-зорієнтованої педагогіки, в якій учень є головним пріоритетом і цінністю;

– значну увагу сучасна психолого-педагогічна наука приділяє й питанню, яке умовно можна означити як «причини, наслідки і шляхи усунення конфліктів у сучасній школі».

Зміни, котрі відбуваються сьогодні в Україні, висувають також нові вимоги до змісту та організації післядипломної педагогічної освіти в Україні. За В.Олійником, це подолання формалізму й інертності в оволодінні педагогічними працівниками новітніми професійними знаннями, вміннями та навичками, неперервне вдосконалення професійних компетентностей; зміна підходів до фінансування різних форм післядипломної освіти педагогічних і науково-педагогічних працівників; посилення конкуренції в системі післядипломної педагогічної освіти (Десятов, 2002: 11).

Питання якісної підготовки вчителя іноземної мови завжди було важливою справою в більшості розвинених країн, тому що процес їх розвитку є невіддільним від іншомовної освіти, оскільки особистість та її вміння адаптуватись до потреб ринкової економіки, зокрема спілкуватися різними мовами, стають рушійним мотиваційним чинником суспільства.

Керуючись принципом відкритості досягнень вітчизняної і світової науки, культури й освітньої практики, вважаємо за доцільне проаналізувати європейський досвід проблеми якісної підготовки вчителів (Бігич, 2004: 246).

Системи організації професійного розвитку педагога у країнах Європейського Союзу характеризується багатовимірністю та гнучкістю. Із огляду на виникнення нових запитів до вчителя з боку школи та суспільства (навчання учнів зі спеціальними потребами, викладання в умовах інформатизації навчального процесу; завдання формування ключових компетентностей в учнів; викладання в умовах багатокультурності тощо) поряд із традиційними формами професійного розвитку педагогів (курси підвищення кваліфікації вчителів, участь у масових заходах, наставництво, самоосвіта) активно застосовуються нові – ознайомчі візити до партнерів (шкіл, університетів, компаній, неурядових організацій); участь у вчительських мережах, які орієнтовано на професійний розвиток; проведення дослідження для професійного розвитку (European Commission, 2015: 134).

Міжнародний досвід свідчить про те, що особлива увага у професійному розвитку педагогічного працівника приділяється моделі освіти, яка базується на системному зв'язку дисциплін; професійній педагогічній компетентності; упровадженню ІКТ (інформаційно-комунікаційні

технології) в навчальний процес; підготовці вчителя до діяльності в полікультурному середовищі та середовищі національної меншини; інтеграції теорії та практики, а також послідовності навчальних планів; переходу від педагогічної освіти до професійної діяльності.

Далі поговоримо про досвід підвищення кваліфікації педагогічного працівника в системі міжнародної післядипломної освіти на прикладі розвинених європейських країн.

Німецький досвід організації післядипломної педагогічної освіти формувався в умовах децентралізованого управління системою освіти. У кожній із 16 земель-суб'єктів федерації організація післядипломної освіти педагогів й управління здійснюється на земельному (центральному), регіональному та місцевому рівнях, а також на базі школи (Heimerer L., 2000: 84).

Як показує аналіз правових документів (законів, декретів, наказів, постанов тощо), післядипломна педагогічна освіта вчителів у Німеччині містить два основних напрями: підвищення кваліфікації й додаткову підготовку. Коло завдань першого напрямку пов'язано із професійним удосконаленням учителя відповідно до його базової спеціальності (учитель-предметник). Завдання другого напрямку в документах земель пов'язано з наданням учителеві нової педагогічної спеціальності або вдосконаленням його професійної кваліфікації для переходу на вищу посаду (Синенко, 2002: 12).

Підвищення кваліфікації в Німеччині – добровільна справа кожного педагога, який має можливість отримати додаткову спеціальність, навчаючись на підготовчих курсах, організованих земельними міністерствами культури та освіти або ж в університетах. Під час вибору предмета, котрий додатково вивчається, враховуються як побажання слухача, так і потреби закладу освіти. Після завершення підготовки вчитель складає додатковий іспит і в разі успішного його складання отримує допуск до викладання дисципліни за фахом в усіх типах шкіл. Ці заходи сьогодні користуються в Німеччині великим попитом. Адже фахівець, компетентний у різних сферах науки, має кращі шанси реалізувати свої здібності та прагнення на ринку праці, покращити свій матеріальний добробут (Синенко, 2002: 14).

Підвищення кваліфікації педагогічних працівників у Франції забезпечується різноманітними установами післядипломної освіти, університетськими інститутами й регіональними центрами освіти. Система післядипломної освіти Франції покликана допомогти вчителям відновити їх про-

фесійні знання і водночас переорієнтувати їх відповідно до реальних проблем школи й суспільства.

Пріоритетними напрямками реформування системи неперервної освіти Франції є: значне покращення освіти вчителів, навчання через дослідницьку роботу, масове запровадження в освітній процес інновацій, створення нових навчально-науково-дослідних установ вищого рівня (Asunta, 2006:12).

Особливістю системи підвищення кваліфікації Франції є особиста зорієнтованість професійного розвитку вчителя. Традиційними як для України, так і для Франції є проблеми особистої мотивації вчителя, відсутність у школах заміни вчителя, який мав би пройти перекваліфікацію, брак бюджету (Вакуленко, 1995: 45).

Особливістю змісту курсів підвищення кваліфікації у Франції є гармонійне поєднання циклу загальноосвітніх, спеціально-предметних і теоретичних дисциплін психолого-педагогічного компонента та використання набутих знань на практиці у шкільному середовищі. Учителям пропонують широкий вибір курсів із педагогіки, психології та методики (Лащихіна, 2009: 13). Під час навчання на цих курсах використовуються методи демонстрації педагогічних відеофільмів, моделювання, мікрвикладання, «міні-курси», рольові ігри, презентації проєктів, телекомунікаційні та інформаційні технології тощо.

У Фінляндії підвищення кваліфікації педагогічних працівників організовується безпосередньо закладами освіти, Національною радою з питань освіти «The National Board of Education», Національним центром професійного розвитку в галузі освіти «The National Centre for Professional Development in Education», відділами освіти вчителів та іншими факультетами закладів вищої освіти за кредитною системою навчання. Підвищення кваліфікації відбувається в різних формах, зокрема використовують адресне, каскадне, спільне (кооперативне) навчання та навчання на власних прикладах (URL, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264096660-en>).

Кожен учитель має привілей щодо відвідування. Зазвичай це 2–3 дні підвищення кваліфікації щомісяця, які є частиною педагогічного навантаження. Причому, якщо вчитель не хоче відвідати курси підвищення кваліфікації, керівник закладу освіти має праві зняти частину заробітної плати з нього за ці дні. Така система певним чином стимулює професійний розвиток учителів, їх прагнення до підвищення кваліфікації (Asunta, 2006:142).

Щороку вчителі відвідують школи іншого типу і впродовж тижня спостерігають за організацією

освітнього процесу або вивчають певні аспекти (наприклад, приховане лідерство, спостереження за викладанням, підтримка учнів з особливими потребами, учнів із національних меншин). Під час такого навчання вчителі ведуть щоденники, записують нові ідеї, які після повернення доповідають на зустрічі педагогів школи. Відвідування інших шкіл є не обов'язковим. Воно забезпечується тільки завдяки взаємним домовленостям між адміністраціями навчальних закладів. Упродовж цього періоду будь-які дослідження вчителів проводяться за їх власний кошт. У країні також упроваджується модель професійного розвитку вчителів, котра передбачає тісний взаємозв'язок між закладами післядипломної та загальної середньої освіти. Основна концепція цієї моделі полягає в тому, що шкільні вчителі на основі власного щоденного професійного досвіду «тренують» викладачів закладів післядипломної педагогічної освіти. Зі свого боку, викладачі закладів післядипломної педагогічної освіти розповідають учителям про останні дослідження в напрямі різноманітних аспектів вивчення та методології освіти на основі власного досвіду. Крім цього, передбачаються спільні щорічні семінари та педагогічні дні (Asunta, 2006: 142–143).

На основі здійсненого аналізу розглянутого європейського досвіду можна зазначити основні тенденції забезпечення професійного розвитку педагогічного працівника:

- розбудова національних систем післядипломної педагогічної освіти;
- рівність інтересів усіх учасників, партнерів у сфері післядипломної педагогічної освіти, центральних органів управління освітою, регіональних органів управління освітою та органів освіти на місцевому рівні, шкільної адміністрації, вчителів;
- участь учителів в інноваційній діяльності;
- участь учителів у дистанційному навчанні з метою вдосконалення професійної компетентності на міжнародному, національному та індивідуальному рівнях;
- недержавне фінансування;
- самоменеджмент/лідерство.

Але є низка проблем, пов'язаних із професійним педагогічним розвитком, із якими зустрічається міжнародна європейська освіта: занадто багато уваги приділяється новітнім технологіям на шкоду іншим важливим напрямам, котрі дозволяють поліпшити навчання; викладачі займаються переважно самоосвітою або покладаються на досвід інших викладачів щодо професійного розвитку; лише 30% учителів спираються на попередню університетську підготовку під час про-

ведення своїх занять; учителі вважають, що вони недостатньо (або занадто якісно) підготовлені до використання новітніх технологій у своїх класах і для планування занять.

Висновки. Проблеми якісного розвитку післядипломної педагогічної освіти є актуальними як для України, так і для зарубіжних країн, тому що педагогічна освіта постійно актуалізується у зв'язку з розвитком тенденцій у суспільстві. Їх модернізація й удосконалення вимагають вивчення досвіду інших країн, упровадження позитивних напрацювань у практику професійної підготовки та сертифікації учителів в Україні.

Неперервний професійний розвиток учителів у ЄС є важливим складником розбудови освіти й навчання. Політика Європейського Союзу в галузі вчительства є цілісною, неперервною, такою, яка синхронізується з політиками в інших секторах освіти та економіки. Виклики сучасності зумовлюють необхідність пошуку нових підходів до організації підвищення кваліфікації вчителів. Системи професійного розвитку вчителів у державах-членах є відкритими до інновацій, що робить сам сектор стійким та таким, який динамічно розвивається з метою адекватної відповіді на запити суспільства.

Подальше розширення та модернізація будуть вагомішими, якщо зарубіжний досвід буде адаптований до умов, менталітету та соціального устрою українського суспільства. Зміни повинні відбуватися за умови збереження, критичного аналізу й розвитку вітчизняних надбань у цій сфері.

Здійснюючи проектування саморозвитку вчителя, варто пам'ятати про неповторність, унікальність, індивідуальні характеристики кожної особистості, ціннісні орієнтації, кругозір тощо. Сучасний учитель України – це фахівець, який утілює в життя концепцію неперервної освіти та забезпечує реалізацію інноваційних педагогічних технологій, котрі розвиваються до вимог сучасного суспільства. Для цього необхідно розробити діагностичну модель професійного розвитку вчителя, на основі якої він міг би визначати рівень своїх професійних навичок та особисті потреби розвитку та навчання за змішаною або дистанційною формою навчання.

Можливими перспективними шляхами використання європейського досвіду післядипломної освіти педагогів в Україні нами визначено такі: збереження та адекватне представлення вітчизняного досвіду післядипломної педагогічної освіти в європейському та світовому освітньому просторі; розбудова якісного правового поля післядипломної педагогічної освіти; підняття

престижу професії вчителя; запровадження науково обґрунтованої та справедливої системи матеріального стимулювання, котра передбачає тісний зв'язок атестації педагога з підвищенням його кваліфікації; встановлення належних надбавок до заробітної плати на основі атестації та підвищення рівня кваліфікації; формування нового механізму фінансування системи післядипломної педагогічної освіти, створення та функціонування спеціальних фондів для підвищення кваліфікації педагогічних працівників у системі неперервної педагогічної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бігич О. Методична освіта майбутнього вчителя іноземної мови початкової школи : монографія. Київ : Вид. центр КНЛУ, 2004. 278 с.
2. Вакуленко Т. Становлення і розвиток системи підвищення кваліфікації вчителів Німеччини : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / АПН України, Ін-т педагогіки і психології проф. освіти. Київ, 1995. 186 с.
3. Десятов Т. Неперервна освіта: концептуальні погляди і шляхи розвитку. *Післядипломна освіта в Україні*. 2002. № 2. С. 11–13
4. Лашихіна В. Розвиток системи підготовки педагогічних кадрів у Франції (друга половина XX – початок XXI століття) : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.01. Київ, 2009. 20 с.
5. Олійник В. Тенденції розвитку післядипломної педагогічної освіти в умовах трансформації суспільства. *Теорія і практика управління соціальними системами*. 2013. № 1. С. 56–66.
6. Синенко С. Розвиток післядипломної педагогічної освіти в країнах Західної Європи (Англія, Франція, Німеччина) : автореф. дис. ... на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : 13.00.04. Київ, 2002. 21 с.
7. Asunta T. Developments in Teacher Education in Finland. In-service Education and Training. 137–146
8. European Commission/EACEA/Eurydice. The Teaching Profession in Europe: Practices, Perceptions, and Policies. Eurydice Report. Luxembourg : Publications Office of the European Union, 2015. 134 p.
9. Heimerer L., Lohrer K. Diezen trale und regionale Lehrerfortbildung. *Die berufsbildende Schule*. 000. № 48(12). P. 644–658.
10. International comparisons in postgraduate education: quality, access and employment outcomes., Report to HEFCE by Gillian Clarke and Ingrid Lunt, University of Oxford. The UK : Higher Education Funding Council for England, 2014. P. 55.
11. Strong Performers and Successful Reformers in Education: Lessons from PISA for the United States. OECD Publishing. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.1787/9789264096660-en>.
12. UNESCO Thesaurus. [Electronic Resource]: <http://databases.unesco.org/thesru/help.html>

REFERENCES

1. Bihych O. Metodychna osvita maibutnoho vchytelia inozemnoi movy pochatkovoї shkoly [Methodical education of the future teacher of a foreign language in primary school] Ukraine: monograph. K. : publishing center KNLU, 2004. 278 p. [in Ukrainian]
2. Vakulenko T. Stanovlennia i rozvytok systemy pidvyshchennia kvalifikatsii vchyteliv Nimechchyny [Formation and development of system increase teacher qualifications in Germany] Ukraine : dis. ... Ph. D. ped. Sciences : 13.00.01 / Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Inst. of Pedagogy and Psychology prof. education. K., 1995. 186 p. [in Ukrainian]
3. Desiatov T. M. Neperervna osvita: kontseptualni pohliady i shliakhy rozvytku. [Continuous education: conceptual views and ways of development]. *Ukraine/ Postgraduate education in Ukraine*. 2002. № 2. P. 11–13 [in Ukrainian]
4. Lashchykhina V. Rozvytok systemy pidhotovky pedahohichnykh kadriv u Frantsii (druha polovyna XX – pochatok XXI stolittia): [Development of the system of teacher training in France] (second half of XX – beginning of XXI century) : Ukraine/ Synopsis dis. for science. degree of Cand. ped. Sciences : 13.00.01. - K., 2009. 20 p. [in Ukrainian]
5. Oliinyk V. Tendentsii rozvytku pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity v umovakh transformatsii suspilstva / [Tendencies of development of postgraduate pedagogical education in the conditions of society transformation]. *Ukraine. Theory and practice of social systems management*. 2013. № 1. P. 56–66. [in Ukrainian]
6. Synenko S. Rozvytok pislidyplomnoi pedahohichnoi osvity v krainakh Zakhidnoi Yevropy (Anhliia, Frantsiia, Nimechchyna): [Development of postgraduate pedagogical education in the countries of Western Europe] (England, France, Germany) : Synopsis. dis. for science. degree of Cand. ped. Sciences : 13.00.04. K., 2002. 21 p. [in Ukrainian]